

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

**Кафедра кримінального процесу, криміналістики та експертології
Факультет № 6**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Криміналістика»
обов'язкових компонент освітньої програми першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти 081 Право (Правозастосування)

за темою: ПРЕДМЕТ, СИСТЕМА, МЕТОДИ І ЗАВДАННЯ НАУКИ
КРИМІНАЛІСТИКИ

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 7 від 30.08.2023 р.

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол № 7 від 25.08.2023 р.

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол № 7 від 29.08.2023 р.

Розглянуто на засіданні кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету Протокол № 6 від 21.08.2023 року № 7

Розробник:

Доцент кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 кандидат юридичних наук, доцент Заяць Д.Д.

Рецензенти:

Голова Київського районного суду м. Харкова, доктор юридичних наук, доцент Шаренко С.Л.

Професор кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор Степанюк Р.Л.

План лекції

1. Механізм скоєння злочину як предмет вивчення криміналістики. Закономірні зв'язки між елементами механізму скоєння злочину.
2. Система науки криміналістики.
3. Методи криміналістики
4. Загальні і окремі задачі криміналістики.
5. Зв'язок криміналістики з іншими науками юридичного циклу.

Рекомендована література:

Основна:

Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / [А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, А. В. Іщенко та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2018. – 384 с. – ISBN 978-966-610-231-0 (Т. 1) : http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6440/Kryminalistyka_Pidruchnyk_Tom%201_Kharkiv_2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Текст лекції

Вступ

Криміналістика – це наука, яка дійсно знаходиться на передньому краї боротьби зі злочинністю. Саме криміналістика на основі своїх наукових досліджень та розробок пропонує оперативним співробітникам, слідчим, експертам, суддям науково обґрунтовані та перевірені практикою засоби, прийоми та методи розкриття злочинів, їх розслідування та судового розгляду кримінальних справ.

Основним завданням криміналістики є озброєння правоохоронних органів дійовими засобами і методами боротьби зі злочинністю та усунення причин, що її породжують. Вирішення цього завдання у певній мірі залежить від рівня розвитку криміналістики – науки, яка покликана знаходити шляхи використання досягнень науково-технічного прогресу.

Криміналістика привертає до себе увагу, насамперед, тим, що вона допомагає встановити істину, проникнути у невідоме, таємне. У повсякденному розумінні криміналістику пов'язують з детективами Агати Крісті та Конан Дойля про досвідчених слідчих, славетних експертів, але справжній зміст криміналістики не відповідає поверхневому уявленню детективного жанру.

Необхідно зазначити, для того, щоб належним чином вирішувати завдання боротьби зі злочинністю, своєчасно і якісно розслідувати кожний злочин, необхідні професійні знання та навички, які формуються на основі володіння комплексом наукових знань, досвідом розкриття і розслідування злочинів. Зазначене обумовлює більш глибоке вивчення науки криміналістики.

1. Механізм скоєння злочину як предмет вивчення криміналістики. Закономірні зв'язки між елементами механізму скоєння злочину.

Усе, чим характеризується XIX ст. (“століття пару”) – це швидкий науково-технічний прогрес і бурхливе промислове зростання, масове переміщення християн у міста, інтенсивний обіг товарів, концентрація капіталів і т.п. Усе зазначене було однією з передумов розвитку професійної, а згодом й організованої злочинності.

Озброївшись новітніми засобами зв'язку, транспорту, іншої техніки, використовуючи усе більш витончені методи вчинення злочинів та способи їх приховання, злочинність захлеснула Германію, Францію, Англію, США. Правоохоронні органи, які у своїй діяльності використовували життєвий досвід, не в змозі були протидіяти цим злочинним проявам. Звідси – соціальне замовлення з боку держави на систему, що здатна протидіяти злочинності нової якості. На це замовлення наука відповіла створенням галузі знання, яку австрійський судовий слідчий, а згодом університетський професор Ганс Гросс наприкінці XIX ст. назвав криміналістикою. Г. Гросс вважав криміналістику допоміжною по відношенню до кримінального права та визначав її як вчення про реалії кримінального права. (термін “криміналістика” походить від лат. *criminalis* – що належить до злочину) – багатопланова спеціальна юридична наука, виникла і розвивається як наука, що своїми положеннями сприяє діяльності правоохоронних органів зі встановлення істини у кримінальному судочинстві..

Окремі криміналістичні рекомендації відомі історії дуже давно. Тенденція консолідації наукових знань особлива була помітна наприкінці XIX ст. і початку XX ст. Вона проявлялась в працях цілої плеяди поліцейських та судових чиновників і вчених. Ця діяльність розвивалася за **трьома напрямками:**

1. Розробка та удосконалення засобів кримінальної реєстрації та розшуку злочинців.

За першим напрямом дослідження проводилися переважно в галузі антропометрії, дактилоскопії, габітології (опису зовнішності людини), фотографії.

У 1882 р. співробітник Парижської префектури Альфонс Бертільон запровадив метод антропометричної реєстрації та ототожнення злочинців (“Бертільонаж”), що базувався на дослідженнях статистика Кетле, який довів, що на світі не існує 2-ох людей з однаковими розмірами усіх частин тіла. Бертільон запропонував робити 11-ть вимірів і вважав їх достатнім для ідентифікації злочинців. Даний метод був розповсюджений у всій Європі. Але він не знайшов подальшого розвитку, оскільки вказані виміри повинні були постійно оновлюватися.

Практично одночасно виникає дактилоскопічний метод реєстрації: Вільям Гершель (1877), Френсіс Гальтон (1880), Лебедєв (1909) – склав першу інструкцію по “пальцепечатанию”. У 1901 р. в Англії був відмінений

“бертільонаж” та запроваджений дактилоскопічний метод реєстрації, який у подальшому був розповсюджений у Європі та США.

2. Розробка наукових методів дослідження речових доказів, так званих “безмовних свідків”.

Буринський Є.Ф. у роботі “Судебная экспертиза документов, производство и ее использование” пропонує фотографічні методи дослідження документів.

Дослідження рукописних документів – Чезаре Ломброзо(1895) висунув теорію “вродженого злочинця”. Вважав, що почерк – це “дзеркало особистості”.

3. Розробка та систематизація прийомів й методів організації і планування розслідування, засобів, прийомів та методів виявлення, фіксації, вилучення та використання доказів.

Ганс Гросс (1892) – у своїй роботі “Руководство для судебных следователей, чинов жандармерии и полиции” – систематизував усі відомі засоби та прийоми роботи з доказами; розробив низку рекомендацій щодо виявлення, вилучення та дослідження слідів та інших речових доказів; описав жаргон професійних злочинців та найбільш розповсюджені способи вчинення злочинів; сформулював основи методики розкриття та розслідування низки суспільно-небезпечних злочинів.

У 1838-1841 рр. у Франкфурті вийшло “Руководство по судебному расследованию” Людвіга фон Ягеманна. У Росії Я. Баршева – “Основания уголовного судопроизводства с применением к российскому уголовному судопроизводству” (1841), “Правила и формы о производстве следствий, составленные по Своду законов” Е. Колоколова (1850) та ін.

У науковій літературі з’явилися рекомендації щодо виявлення дописок, підчисток та інших змін у заповітах та інших документах.

Розвиток судової медицини: судові лікарі стали обов’язковими учасниками при розслідуванні злочинів, пов’язаних з посяганням на життя та здоров’я громадян.

Якщо казати про сьогоднішнє, то в умовах формування та становлення нових соціально-економічних відносин, структур законодавчої та виконавчої влади постають завдання створення правових засад зміцнення законності й удосконалення правоохоронної діяльності. У межах юридичних наук мають бути створені правові засади державності й законності правозастосовної діяльності, спрямованої на надійне забезпечення захисту, конституційних прав і законних інтересів громадян, громадських формувань і державних структур України.

Саме криміналістика забезпечує правоохоронні органи ефективними методами й засобами розкриття злочинів, що сприяють реалізації принципу невідворотності покарання, об’єктивному застосуванню кримінального закону та профілактичному впливу. Сучасний рівень розвитку криміналістики та науково-технічний потенціал природничих і технічних наук дають змогу органам прокуратури, національної поліції, служби безпеки та суду попереджувати, припиняти і розслідувати складні злочини, сприяючи

розв'язанню одного з основних завдань — зміцнення законності та правопорядку в Україні.

З чого складається предмет науки криміналістики – з системи закономірностей, які вона вивчає:

1. *Закономірності формування, вибору і реалізації способів приготування, вчинення і приховання злочину (зв'язок між особистістю злочинця та способом вчинення злочину; залежність способу від конкретних обставин та ін.)*

2. *Закономірності виникнення і розвитку внутрішніх зв'язків механізму злочину (зв'язок між дією і результатом, повторюваність дій в типових ситуаціях, стереотипи поведінки суб'єкта злочину та ін.)*

3. *Закономірності виникнення і перебігу явищ стосовно вчиненого злочину, що мають значення для розслідування (утаювання приготування до вчинення злочину, вибір засобів, рекогносцировка місця вчинення злочину, вивчення предмета злочинного посягання і ін.)*

Саме предмет вивчення обумовлює визначення криміналістики, як науки.

Криміналістика – це наука про закономірності механізму вчинення злочину, виникнення джерел інформації про злочин і його учасників, закономірності збирання, дослідження, оцінки і використання доказів і розроблених на основі цих закономірностей спеціальних засобів і методів розслідування злочинів та їх запобігання.

Предмет безпосереднього посягання закономірно пов'язаний з особою злочинця, його віком, фахом, особистісними рисами.

Спосіб вчинення злочину — це спосіб діяльності суб'єкта (не тільки його поведінка, а й закономірне відтворення використання предметів — засобів діяльності), опосередкований об'єктивними умовами, в яких виникла й розвивалася протиправна дія.

Злочинець і спосіб його діяльності пов'язані з особою потерпілого і місцем вчинення злочину. Відомо, що в разі вчинення вбивства особою, яка перебуває з потерпілим у близьких стосунках (є його родичем, другом або знайомим), злочинець найчастіше намагається сховати труп, знищити сліди на місці події, приховати зникнення вбитого, створити неправдиве алібі. У такому разі, за слідами злочину, звичайно, висувають дві типові версії: "Злочинець — свій" і "Злочинець — чужий", тобто не знайомий з потерпілим.

Закономірності, які вивчає криміналістика, є елементами її предмета. Подія злочину розкриває діяльність суб'єктів у матеріальному середовищі, у результаті якої виникають **сліди злочину** — джерела доказової інформації. У природі все взаємопов'язане та взаємозумовлене, і злочинна діяльність — не виняток.

Сліди злочину виникають за загальними законами діалектики й мають необхідний і повторюваний, тобто **закономірний характер**. Помічено, що в соціальній діяльності люди різняться способом, предметами та прийомами дії, їх застосуванням.

Поява слідів під час вчинення злочину — процес динамічний, і будь-який рух, взаємодія спричиняють зміни в матеріальному середовищі. Цей процес характерний для всіх історичних періодів і має загальну закономірність, суть якої точно відтворена в народній мудрості: "Немає злочину без слідів", бо немає руху без слідів. На основі загальної закономірності дослідник Р.С.Белкін сформулював часткові закономірності, які існують у процесі вчинення злочину та є передумовами утворення слідів. Розглянемо їх.

Стосовно події злочину **закономірність** — це не тільки відповідність утворення інформації об'єктивним законам руху та відображення матерії, а й можливість передбачити появу джерел інформації та цілеспрямовано використовувати їх у правоохоронній діяльності.

Вирізняють **п'ять закономірностей утворення слідів злочинів**:

- повторюваність процесу виникнення слідів;
- зв'язок між діями злочинця і отриманням злочинного результату;
- зв'язок між способом вчинення злочину і слідами, що виникають як наслідок застосування цього способу;
- залежність вибору способу від конкретних обставин;
- зникнення доказів (тобто слідів злочину).

Доцільно об'єднати ці закономірності у **три групи**.

До **першої групи** належать такі закономірності:

- **повторюваність**. За наявності одних і тих самих причин виникають однакові наслідки. Наприклад, якщо торкнутися гладкої поверхні пальцем, утвориться потожировий відбиток. Якщо поверхня шорстка, то він невидимий, а якщо полірована — ледь видимий;

- **зв'язок між дією та результатом**. Ця закономірність полягає в тому, що наявність злочинного результату свідчить про наявність протиправної діяльності. Зв'язок між дією та її результатом можна подати у кількісному вигляді, але він опосередкований багатьма обставинами. Так, нестача матеріальних засобів на складі не завжди є наслідком крадіжки чи розтрата; після торкання пальцем предмета на останньому не завжди залишається відбиток. Отже, зазначений зв'язок має кореляційний характер і його можна подати в кількісному вираженні, що використовується для побудови криміналістичних характеристик окремих видів злочинів;

- **закономірне зникнення слідів-відображень**. Ця закономірність полягає в тому, що будь-який слід-відображення (матеріальний чи ідеальний), після виникнення, змінюється в часі й нарешті зникає. Таким чином, сліди злочинів, після їх утворення "старіють", кількість відображеної інформації зменшується, а тому їх доказове значення поступово знижується. Знаючи закономірності зберігання в часі окремих слідів злочину, можна своєчасно знаходити й фіксувати їх.

Друга група закономірностей містить три види зв'язків.

- **зв'язок між способом дії та слідами злочину** полягає в тому, що однакові дії, за інших рівних умов, призводять до однакових наслідків. Якщо вчинено крадіжку з приміщення закритого складу, то обов'язково

утворюються такі сліди: немає в наявності майна чи його частини, зламані перешкоди, замикаючі пристрої, на місці події виявлено злочинця. Якщо знаходять труп, що висить у зашморгу, то специфічні сліди (странгуляційна борозна на шиї, прикушений язик, крововилив у капілярних судинах тощо) дають змогу відрізнити самоповішання від його інсценування. Застосування вогнепальної зброї призводить до появи слідів пострілу — утворення вогнепальних пошкоджень на перешкоді, а також гільз, куль, кіптю, неспалених порошинок, пижів, тощо на місці події.

- *зв'язок способу, яким було вчинено злочин, з особою злочинця.* Хоча спосіб вчинення злочину іноді називають "почерком злочинця", за ідентифікаційною значущістю його не можна порівнювати з реальним почерком особи, який дає змогу ідентифікувати її. Спосіб учинення злочину, як упорядкована сукупність послідовних процедур (прийомів і використаних засобів), залежить від багатьох факторів, які не завжди можна точно визначити. Тому, його зв'язок з особою злочинця має ймовірнісний характер, що реально виявляється лише в разі спостереження масових явищ. Проте він є однією з ознак, за якою ведуться криміналістичні обліки, створюються автоматизовані банки даних, що використовуються для розслідування злочинів.

- *залежність способу від конкретних умов.* Хоча діяльність злочинця й має відносно стійкий характер, вона не може щоразу повторюватися в усіх деталях, бо кожен злочин учиняється за конкретних об'єктивних обставин. Злочинець діє залежно від ситуації, що складається на місці злочину. Ситуації можуть бути різними, і врахувати їх під час дослідження та огляду місця події дуже важко. Тому зазначений зв'язок має різний ступінь кореляції, що залежить від характеру конкретних обставин та їх впливу на злочинця.

Третя група містить закономірності, що відтворюють виникнення й перебіг явищ, пов'язаних зі злочином. Ці закономірності характеризуються суб'єктивними діями учасників злочину — злочинця, потерпілого, свідків. Розрізняють такі дії суб'єктів:

- *таємність підготовки й вибору засобів вчинення злочину.* Підготовка до вчинення злочину досить часто позначається на його механізмі. Злочинець обирає об'єкт і час злочину, готує технічні засоби. У разі групової злочинності ватажок формує злочинну групу, розподіляє ролі, готує та відпрацьовує план дій. Особлива таємність підготовки властива організованій злочинності, боротьба з якою стає дедалі складнішою та важчою;

- *рекогносцирування місця вчинення злочину* — підготовча таємна діяльність злочинця. Він оглядає входи до приміщення, де планує злочин, і виходи з нього, визначає, хто зможе в цей час доби побачити чи почути результати злочинних дій, обирає шляхи відходу, місця, де потрібно встановити спостерігачів, тощо. Унаслідок того, що злочинець раніше був на майбутньому місці злочину, не виключена можливість появи випадкових свідків, які бачили й запам'ятали злочинця. Розслідуючи злочин за «гарячими

слідами», треба враховувати ці обставини;

- *раптовий від'їзд, зміна зовнішності й місця проживання, роботи тощо* часто є наслідками вчинення злочину. Тому слід виявляти ці факти й ретельно встановлювати їх причини. Зрозуміло, раптовий від'їзд або зміну зачіски не можна вважати прямим наслідком протиправної дії. Однак слідча й судова практика свідчить, що після вчинення злочину злочинці часто переховуються, змінюють місце проживання (від'їжджають у гості, будинки відпочинку, вербуються на роботи у віддалені райони тощо);

- *нестандартна поведінка* — настороженість, дратівливість, потайливість. Така поведінка може спричинюватись багатьма факторами, тому має лише орієнтовне значення для розслідування і її слід аналізувати окремо в кожному конкретному випадку.

Наведені закономірності характеризують механізм злочину та діяльності злочинця, виявлення якого становить лише одну частину розслідування. Інша частина — діяльність слідчого, що полягає у збиранні, дослідженні, оцінюванні та використанні зібраного матеріалу у процесі доказування.

Процес доказування в інформаційному плані передбачає виникнення, пошук, фіксацію, зберігання, обробку та передавання інформації адресату. У кримінальному процесі прийнято розрізняти такі етапи доказування: збирання, дослідження, оцінювання та використання доказів.

Збирання доказів як діяльність складається з таких процедур:

- пошуку джерела інформації, тобто об'єктів, які "були присутні" на місці події та причино пов'язані зі злочином. Джерелами ідеальних відображень є люди, а матеріальних — тверді, сипкі, рідино- та газоподібні тіла;

- фіксації джерел інформації, тобто застосування технічних засобів і тактичних прийомів для отримання відбитка джерела інформації у формі, доступній для його сприйняття об'єктами доказування;

- вилучення джерела інформації з матеріального середовища та його процесуальна фіксація у протоколі слідчої дії;

- зберігання джерела інформації, тобто вжиття заходів із застосуванням необхідних технічних засобів для створення штучних умов, за яких усуваються природні фактори, здатні руйнувати структуру матеріального джерела.

Дослідження джерел інформації охоплює процедури пізнання їх слідчим, особою, яка здійснює дізнання, судом, прокурором та експертом з метою встановлення наявності відображеної інформації, можливості зарахування її до факту, який потребує доказування, а також наскільки ця інформація узгоджується з іншими доказами.

Оцінювання доказів — це логіко-психологічний процес, під час якого в суб'єкта формується уявлення (упевненість) щодо інформаційної значущості фактичних даних, тобто інформації, що міститься в її матеріальних носіях, а також щодо причинних зв'язків джерел інформації й достатності

сформованого комплексу доказів для прийняття процесуального рішення.

Використання доказів слід розуміти як процедуру оперування ними в доказуванні, тобто надання суб'єктам можливості ознайомитись із джерелом інформації, оцінити фактичні дані, що містяться в ньому, перевірити законність і обґрунтованість вилучення, фіксації, збирання інформації та її процесуального закріплення. Усе це дає змогу кожному учасникові процесу на свій розсуд використовувати джерела інформації в доказуванні.

Окрім закономірностей вчинення злочину та його механізму криміналістика вивчає методи та засоби збирання, дослідження, подання й використання доказової інформації для розслідування злочинів та їх запобігання. Розроблені на основі пізнання закономірностей учинення злочину технічні засоби, тактичні прийоми та рекомендації щодо роботи з доказами дістали назву **криміналістичних засобів**.

Розрізняють *технічні, тактичні та методичні* криміналістичні засоби. Кожен з них розглядається у відповідних розділах криміналістики. Криміналістичні засоби та методи класифікують і за іншими ознаками, наприклад, за суб'єктами застосування (засоби слідчого, дізнавача, судді, експерта, оперативного співробітника), але цей поділ умовний.

З огляду на закономірності вчинення злочину, його механізм, криміналістичні засоби та методи збирання доказів, які є елементами предмета криміналістики, її можна визначити як науку про закономірності механізму вчинення злочину, виникнення інформації про злочин і його учасників, збирання, дослідження, оцінювання й використання доказів, а також про спеціальні засоби й методи судового дослідження та попередження злочинів, що базуються на пізнанні зазначених закономірностей.

Виходячи з визначення криміналістики як науки про розкриття злочинів її предметом є закономірності, що характеризують процес розкриття злочинів.

Криміналістика є юридичною наукою, що виконує також соціальну функцію, сприяючи державним структурам і правоохоронним органам у зміцненні державності та законності.

Криміналістика не розкриває і не розслідує злочинів, однак за допомогою рекомендацій, специфічних методів та засобів виявлення, фіксації, дослідження та використання доказів сприяє підвищенню ефективності правоохоронної діяльності в боротьбі зі злочинністю.

2. Методи криміналістики, що використовуються при розслідуванні злочинів.

При вивченні методів криміналістики слід керуватися засадами загальноприйнятої класифікації методів пізнання. Така класифікація методів пізнання загальновизнана; її поділяють більшість вчених-криміналістів.

Отже, **методи пізнання** можна класифікувати так.

1. Загальні;

2. Загальнонаукові;

3. Окремі, де один з них є криміналістичний метод, який в свою чергу

поділяється на:

- а) методи наукового (теоретичного) пізнання;
- б) методи практичного пізнання при розслідуванні злочинів.

1. Загальним методом називають метод пізнання взагалі будь-яких об'єктів природи та суспільного життя. Він називається так тому, що має найвищий рівень загальності. В основі загального методу лежить філософське знання. Їх *ще називають **філософськими методами*** – це найбільш загальні підходи до процесу пізнання, в основі яких знаходиться діалектичний метод, в межах якого знаходять своє відображення закони:

- а) про загальний взаємозв'язок явищ природи і суспільства;
- б) про безперервний розвиток і змінення предметів пізнання;
- в) про первинність матерії по відношенню до свідомості та її здатність до віддзеркалення;
- г) про перехід кількісних змін у якісні;
- д) про єдність і боротьбу протилежностей. Філософський рівень методології проявляється у використанні її категорій: загального, окремого та одиничного; частини і цілого; форми і змісту та ін. До цього ж рівня відносять і формально-логічні методи пізнання (аналіз і синтез, індукція і дедукція, аналогія, гіпотеза тощо).

2. Загальнонаукові методи – це методи, що застосовуються в усіх, або більшості наук. До них можуть бути віднесені: спостереження, опис, порівняння, вимірювання, експеримент, моделювання, математичні методи (вимірювання і рахування, геометричного і графічного аналізу тощо).

У криміналістиці поряд з окремими (спеціальними) методами ефективно застосовують загальнонаукові методи пізнання - спостереження, вимірювання, опис, порівняння, експеримент, моделювання, ідентифікацію, математичні та ін.

У кожній галузі науки використання загальнонаукових методів має певну специфіку, що зумовлюється об'єктом, завданнями та конкретними умовами дослідження. Це стосується й криміналістики. Наприклад, застосування експериментального методу у криміналістиці та хімії різняться не тільки обсягом і завданнями дослідження, а й умовами. Встановлений законом правовий режим слідчого експерименту істотно відрізняється від експериментального методу, який використовують у будь-якій іншій сфері наукової та практичної діяльності.

Спостереження як систематичне цілеспрямоване безпосереднє сприйняття предмета чи явища широко застосовують у криміналістиці як з науковою, так і з практичною метою: для вивчення та узагальнення правозастосовної практики, в експертних дослідженнях, під час виконання слідчих дій та оперативно-розшукових заходів тощо. Спостереження можна здійснювати двома способами: візуально та за допомогою технічних засобів (мікроскопів чи інших оптичних приладів, електронної техніки, електронно-оптичних перетворювачів, рентгенівських приладів, засобів ультразвукового зондування, лазерної техніки та ін.). У сучасних наукових дослідженнях у галузі криміналістики, а також у слідчій, експертній та оперативно-

розшуковій діяльності, спостереження здійснюють переважно із застосуванням технічних засобів. Для підвищення ефективності цього загальнонаукового методу необхідно дотримуватися певних умов: чітко визначати мету й завдання спостереження, максимально концентрувати та підтримувати на певному рівні увагу спостерігача, своєчасно усувати фактори, що відволікають увагу.

Вимірювання є необхідним методом пізнання різних просторових і часових величин. Простір і час — це форми існування матерії, тому пізнання матерії, вивчення закономірностей природи, суспільства та мислення неможливі без їх кількісних та якісних характеристик. І в наукових дослідженнях, і у практичній діяльності, пов'язаній з вивченням слідів злочинів, неможливо обійтися без вимірювання лінійних і кутових величин, об'єму, концентрації, температури, опору матеріалів, аналізу оптичних властивостей, а також без визначення різних часових показників: тривалості того чи іншого явища, швидкості руху, часу вчинення злочину, давності утворення слідів. Для розвитку та успішного застосування цього методу велике значення має вдосконалення вимірювальної техніки. Точність визначення просторових і часових величин у криміналістиці (під час допиту, огляду, експертних досліджень) — одна з важливих умов встановлення істини у провадженні.

У криміналістиці, як і в інших науках, фіксація за допомогою **опису** кількісних і якісних показників предметів і явищ, що вивчаються, є необхідною умовою пізнання їх сутності. Без цього теоретичне пізнання неможливе. Як метод пізнання опис має бути системним, як і підхід до вивчення реальної дійсності. В описі відображається взаємозв'язок предметів і явищ дійсності. Саме тому важливою є роль різних криміналістичних класифікацій, наприклад, ознак зовнішності людини, слідів рук, ніг, транспортних засобів, вогнепальної зброї, гільз, куль, ознак почерку, письмової мови тощо. У процесі розвитку науки, вдосконалюються існуючі класифікації, створюються нові, і це сприяє підвищенню ефективності боротьби зі злочинністю.

Існують різні форми та способи опису. Він може бути усним і фіксованим. Останній здійснюється не тільки за допомогою письма (як опис криміналістичних об'єктів у процесуальних актах, картотеках, каталогах), а й із застосуванням технічних засобів (звукозаписувальної апаратури, оптики, поліграфії, вимірювальної техніки). Форми та способи опису, які застосовують у практичній діяльності з розслідування злочинів, мають певну специфіку, що зумовлено передбаченою законом процесуальною формою фіксації результатів пізнання об'єктивної істини у ході кримінального провадження. Процесуальна форма фіксації доказів — одна з гарантій запобігання їх фальсифікації.

Порівняння широко застосовують у криміналістичній ідентифікації. Предмети й явища, які суттєво різняться, так і їхні характерні ознаки, легко візуально диференціювати. Завдання ідентифікації об'єктів високого ступеня подібності розв'язують за допомогою різних науково-технічних засобів.

Використання оптичних приладів, спеціальних порівняльних мікроскопів, фотографічних, хроматографічних, електронно-оптичних, спектрофотометричних та інших способів виявлення й підсилення контрасту значно підвищує ефективність застосування методу порівняння.

Необхідними умовами застосування порівняння у криміналістичній експертизі є такі:

- порівняння однойменних об'єктів (наприклад, слідів одного й того ж знаряддя злочину — зубила, сокири; однієї й тієї ж ділянки досліджуваної поверхні);
- однакове просторове розташування порівнюваних об'єктів;
- однакове освітлення об'єктів;
- однаковий масштаб збільшення.

Прийоми порівняння можуть бути різними: зіставлення (візуальне чи за допомогою приладів), суміщення та накладення (наприклад, фотоаплікація у фотопортретній експертизі).

Експеримент також широко застосовують у криміналістиці. У кримінальному судочинстві він називається слідчим експериментом. Незважаючи на те що науковий і слідчий експерименти істотно різняться, основні, суттєві їх ознаки однакові: експеримент необхідно здійснювати в певних, наперед створених умовах, достовірність його результатів забезпечується їх сталістю за неодноразового повторення, з певною послідовністю варіацій. Експериментальний метод широко застосовують під час проведення експертиз (так званий експертний експеримент). Експериментальний метод застосовують також слідчі з метою отримання експериментальних зразків для ідентифікаційних досліджень. Достовірність експерименту забезпечується його ретельною підготовкою, відтворенням відповідних умов для здійснення.

Суть методу **моделювання** полягає в заміні реального об'єкта пізнання моделлю, яку досліджують, а одержані результати інтерпретують (переносять) на реальний об'єкт вивчення. Моделювання застосовують також з метою вивчення властивостей і ознак об'єктів за їх моделями-зліпками, фотозображеннями, сигнало- та відеограмами. Механізм події злочину найчастіше відпрацьовують на уявній моделі, побудованій на матеріальних та ідеальних відображеннях у матеріальному середовищі. *Моделі*, які використовують у процесі пізнання, можуть бути *матеріальними (предметними)*, наприклад, гіпсова копія сліду взуття, план місця події, макет будівлі; *логічними (ідеальними)* — слідча версія; *структурними*, що відображають внутрішню будову (структуру) об'єкта; *функціональними (динамічними)*, які копіюють оригінал, що перебуває в динаміці, наприклад слідча версія, модель певного технологічного процесу.

У криміналістиці широко застосовують усі види моделей, але в розкритті злочинів, плануванні розслідування та оперативно-розшуковій діяльності найважливішу роль відіграють логічне моделювання (гіпотетичне пізнання), слідча й оперативно-розшукова версії (моделі).

Метод **ідентифікації** (ототожнення) обґрунтовано зараховують до

загальнонаукових. Цей метод базується на вченні про діалектичну тотожність і застосовується в усіх сферах наукового знання, коли необхідно вирішити питання, чи є предмет або явище тим, з яким порівнюється, або визначити їх належність до певної класифікаційної групи. У природничих і технічних науках метод ідентифікації найчастіше застосовують для визначення групової належності предметів і явищ. Завдання встановлення тотожності конкретного, індивідуально визначеного об'єкта постає дуже рідко (за винятком таких сфер, як мистецтвознавство й література, де іноді необхідно встановити автора мистецького твору чи його оригінальність). У криміналістиці індивідуальна ідентифікація має переважне значення, бо питання про тотожність вирішується здебільшого щодо конкретних речових доказів, виконавців і авторів документів, конкретних об'єктів, що залишили сліди на місці події. З метою підвищення ефективності розв'язання експертних ідентифікаційних завдань у криміналістиці розроблено теорію криміналістичної ідентифікації, створено нові наукові методи для розв'язання ідентифікаційних завдань у трасології, судовій балістиці, почеркознавстві, техніко-криміналістичному дослідженні документів, ідентифікації людини за ознаками зовнішності.

До загальнонаукових належать також *математичні* методи. Найінтенсивніше їх почали застосовувати останні два-три десятиріччя. Практика ідентифікаційних експертиз потребувала від криміналістів пошуку об'єктивних критеріїв оцінювання ідентифікаційних ознак для забезпечення надійності та достовірності експертних висновків. З цією метою почали використовувати математичну статистику й теорію ймовірності. Математика дала змогу впровадити у криміналістичну, автотехнічну та інші види експертиз сучасні інформаційні технології, створила умови для розвитку криміналістичного прогнозування, створення моделей типових слідчих ситуацій і оптимального розв'язання практичних завдань розкриття злочинів.

Загальнонаукові методи пізнання тісно взаємопов'язані. Наприклад, порівняння неможливе без спостереження й опису, а систематизація та класифікація — без порівняння; спостереження та порівняння завжди супроводжують один одного, а метод вимірювання пов'язаний з математичними методами.

3. Окремі, або спеціальні методи використовують в одній науці або в кількох суміжних. Наприклад, окремі методи криміналістики (фотографічні, дактилоскопічні, сигналетичні та ін.) часто застосовують у теорії оперативно-розшукової діяльності, а метод криміналістичної ідентифікації — у теорії доказів і доказуванні взагалі. Окремі методи мають бути науковими, надійними, економічними, безпечними та етичними.

У той же час потрібно розрізняти методи пізнання, які застосовуються криміналістом - науковцем і криміналістом - слідчим. У кожному з названих видів пізнавальної діяльності окрім загальних використовуються і специфічні методи, обумовлені взаємно пов'язаними, але ж все таки різними завданнями. У зв'язку з цим доцільним є розмежування методів криміналістики на:

- 1) методи наукового (теоретичного) пізнання;
- 2) методи практичного пізнання при розслідуванні злочинів.

1) **Методи наукового (теоретичного) пізнання** – це ті методи, які використовуються для вивчення предмету криміналістики і накопичення знань про нього. До таких методів можуть бути віднесені наступні.

а) *Вивчення матеріалів кримінальних проваджень* (вивчення документів) – метод який використовується для накопичення знань про механізм вчинення злочинів та діяльність з їх розслідування. Кримінальне провадження є зібранням процесуальних документів, які детально відображають, з одного боку, обставини вчинення злочину (предмет доказування), а з іншого – слідчі ситуації та порядок дій слідчого, прокурора. Аналізу піддаються як протоколи слідчих дій (огляду місця події, допитів потерпілих, свідків, підозрюваних і обвинувачених, слідчого експерименту), висновки експертиз, так і процесуальні рішення слідчого. В результаті вивчення великої кількості кримінальних проваджень встановлюються певні закономірності (залежності, зв'язки) між окремими елементами механізму злочинів, які мають статистичний характер (виражаються у відсотковому відношенні частоти їх прояву). Таким же чином встановлюються певні закономірності у діях органів слідства – формуванні слідчих ситуацій і використанні певних способів дій та окремих прийомів збирання доказів.

б) *Опитування осіб, які були учасниками слідчих дій* – додатковий метод одержання інформації про предмет дослідження. Його використання обумовлено тим, що у матеріалах кримінальних проваджень далеко не завжди відображаються всі обставини злочину, які цікавлять дослідника-криміналіста. Як правило, не знаходять відображення у матеріалах і тактичні рішення слідчого. Тому в процесі наукового дослідження використовується формалізоване (анкетування) чи неформалізоване (інтерв'ювання) опитування учасників кримінального процесу: працівників правоохоронних органів (дізнавачів, слідчих, прокурорів, експертів); потерпілих і свідків; засуджених.

в) *Вивчення опублікованої слідчої практики* – метод, який полягає в аналізі надрукованих матеріалів практичного досвіду розслідування окремих злочинів (як правило, тяжких та особливо тяжких). Такі матеріали містяться у збірниках (бюлетенях), які видаються в системі Міністерства внутрішніх справ і Генеральної прокуратури України для обміну передовим досвідом розслідування злочинів.

г) *Вивчення статистичних даних та аналітичних матеріалів* щодо стану злочинності, виявлення і розкриття злочинів за певний період. Такі матеріали періодично готуються в системі Міністерства внутрішніх справ, Генеральної прокуратури і Верховного Суду України і є додатковим джерелом інформації про предмет криміналістики.

д) вивчення матеріалів з Єдиного державного реєстру судових рішень, у ході аналізу яких встановлюється хід судового розгляду справи, які проводились слідчі (розшукові) дії, призначались експертизи тощо та які рішення приймав суд, який виніс вирок.

2). *Методи практичного пізнання при розслідуванні злочинів* – це ті методи, які використовуються слідчим та органом дізнання (а також прокурором і судом) для виявлення, фіксації, вилучення, дослідження і використання доказів. Названі методи називають *спеціальними методами криміналістики*, оскільки вони були сформовані безпосередньо у науці криміналістики (*власно криміналістичні методи*), або були запозичені з інших наук і пристосовані для вирішення завдань розслідування злочинів. Спеціальні методи криміналістики можна розділити на:

а) методи пізнання, які застосовуються безпосередньо слідчим, прокурором, органом дізнання:

б) методи пізнання, які застосовуються шляхом залучення спеціаліста або призначення експертизи (використання спеціальних знань).

Методами пізнання, які застосовуються безпосередньо слідчим, прокурором (органом дізнання) є методи, які входять в систему їхньої професійної підготовки. Ці методи вивчаються у навчальному курсі криміналістики при підготовці фахівців для відповідних підрозділів правоохоронних органів. До таких методів можуть бути віднесені:

- криміналістична діагностика, ідентифікація та встановлення групової належності;
- криміналістичні версії і прогнозування;
- методи, які використовуються при застосуванні криміналістичної техніки (фотографування, аудіо- і відеозапису);
- методи, які використовуються при збиранні слідів-відображень (трасологія);
- методи криміналістичного дослідження документів;
- методи криміналістичного дослідження зброї та боєприпасів до неї;
- методи використання ознак зовнішності людини та ін.

Названа група методів є частиною змісту криміналістики і складає елемент її навчального курсу, орієнтованого на підготовку фахівців для правоохоронних органів.

Методами пізнання, які застосовуються шляхом залучення спеціаліста або призначення експертизи, є методи, запозичені з інших наук. Вони використовуються, як правило, без їх модифікації, шляхом залучення експерта, спеціаліста до проведення слідчих дій (ст. 69,71 КПК України) або проведення експертизи (ст.ст. 242-243 КПК України). До таких методів, які найчастіше використовуються у названому аспекті, можуть бути віднесені:

- біологічні методи, які використовуються для дослідження об'єктів біологічного походження (крові та інших виділень організму людини або тварин, частинок шкіри, волосся, частинок рослин тощо);
- антропологічні методи, використання яких є потрібними при встановленні невідомого злочинця (опис зовнішності), встановленні особистості загиблої людини за кістками тощо;
- фізичні і хімічні методи, які використовуються при аналізі фізичних і хімічних властивостей матеріалів і речовин (речових доказів);

- психологічні методи, що використовуються при розробці тактичних прийомів допиту та інших слідчих (розшукових) дій.

Названа група методів належить до сфери використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, яка у навчальному курсі криміналістики висвітлюється в окремих темах та спеціальному курсі, в залежності від профілю підготовки фахівців.

3. Система науки криміналістики.

Система — це сукупність якісно визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок або взаємодія. Системність — це об'єктивні властивості об'єктів матеріального світу, явищ і подій. Тому, криміналістика, як наука, є сукупністю окремих частин знань, розміщених у певній послідовності за їх значимістю, взаємозв'язками і відношеннями.

Система криміналістики — це складові її частини або розділи, розташовані в певній послідовності, яким притаманна наявність внутрішніх і зовнішніх взаємних зв'язків. Частини та розділи, які були самостійними структурними одиницями, одночасно співвідносяться за змістом, певними взаємозв'язками або закономірностями, які характеризують індивідуальне ціле.

Криміналістика відокремилась від кримінального процесу як прикладна технічна дисципліна і тому вона, спочатку, називалася "поліцейською технікою". Згодом були виділені прийоми проведення слідчих дій, з'явився другий розділ — "слідча тактика", а у 30-х роках — третій розділ — "методика розслідування окремих видів злочинів" (окрема методика).

У середині 50-х років сформувалася методологія криміналістики.
Сучасна система криміналістики має чотири розділи:

- 1) загальна теорія криміналістики;
- 2) криміналістична техніка;
- 3) криміналістична тактика;
- 4) криміналістична методика (методика розслідування окремих видів злочинів).

1. Загальна теорія криміналістики (це система вчення про предмет криміналістики, її завдання, мету та закони розвитку, понятійний апарат і місце криміналістичних знань у системі юридичних наук).

До основних елементів першого розділу криміналістики можна віднести:

а) вступ до загальної теорії криміналістики (положення, що формують уявлення про предмет криміналістики, її систему, завдання, принципи, історію і закони розвитку та місце в системі наукових знань);

б) окремі криміналістичні теорії (вчення). Це наукові положення, які відбивають результати пізнання об'єктивних закономірностей дійсності, що складають предмет криміналістики і є основою для розробки криміналістичних засобів, прийомів, методик та рекомендацій щодо їх використання у практиці боротьби зі злочинністю.

До числа окремих криміналістичних теорій можна віднести:

- вчення про механізм учинення злочину;
- вчення про спосіб учинення та приховання злочину;
- теорія криміналістичної ідентифікації та діагностики (наприклад, у 1956 р. Потапов С.М. розглядав можливості застосування теорії криміналістичної ідентифікації не тільки у техніці, але й і у тактиці та методиці);

- криміналістичне вчення про розшук.

в) вчення про методи криміналістики (вчення про принципи побудови, форми та способи наукового пізнання. Методологічною основою криміналістики є теорія пізнання);

г) вчення про мову криміналістики (мова криміналістики – це система понять та визначень);

д) криміналістична систематика (являє собою принципи розподілу криміналістичних знань за розділами науки, починаючи від системи науки в цілому, систем її розділів, і закінчуючи окремими криміналістичними системами і класифікаціями. До низки останніх відносяться класифікації різних об'єктів (слідів, зброї, документів), ознак (почерку, папілярних візерунків, подробиць документів), процесів, відносин, понять).

2. Криміналістична техніка.

Власне техніка — дуже широке поняття, яке означає засоби діяльності людини, знаряддя праці, "інструментарій, що дозволяє зробити працю більш продуктивною і менш стомливою".

Технічні засоби, які використовуються для роботи з джерелами доказів під час розслідування злочинів, прийнято називати криміналістичною технікою. Це поняття має два значення:

а) розділ науки;

б) сукупність технічних засобів (апаратура, інструменти та їх комплекти, які використовуються для збирання, дослідження і застосування доказів).

Криміналістична техніка (вивчення теоретичних положень, науково-технічних прийомів, методів виявлення, фіксації, вилучення, попереднього дослідження, збереження і подальшого використання з метою розслідування злочинів та їх запобігання).

Криміналістична техніка виникла внаслідок впровадження досягнень природничих і технічних наук у практику боротьби зі злочинністю. Так, при виявленні, вилученні, дослідженні і оцінці матеріальних слідів злочину найчастіше потрібні спеціальні знання в галузі природознавчих та технічних наук (наприклад, при дослідженні документів необхідні знання фізики та хімії).

Система криміналістичної техніки складається з таких основних галузей:

1) судова фотографія;

2) судовий аудіо- і відеозапис;

- 3) трасологія;¹
- 4) судова балістика;²
- 5) криміналістичне дослідження письма;
- 6) техніко-криміналістичне дослідження документів;
- 7) криміналістичне ототожнення особи за ознаками зовнішності (габітологія);³
- 8) криміналістична одорологія;⁴
- 9) криміналістична фоноскопія;⁵
- 10) кримінальна реєстрація.

3. Криміналістична тактика (інтелектуальне ядро криміналістики).

Термін «тактика», (від грецького *taktika* — мистецтво шикування військ) запозичений з військової галузі знань і означає мистецтво командувати військами. Тактика досліджує закономірності, характер і зміст бою, розробляє способи його підготовки та прийоми ведення.

Під час розслідування злочинів бойові дії не ведуться, проте слідчий перебуває в конфліктних ситуаціях із злочинцем та окремими учасниками процесу, наприклад, лжесвідком, адвокатом та ін. Кожний із них може мати свою лінію поведінки, яка відрізняється від версії слідчого. У зв'язку з цим, для розв'язання конфліктних ситуацій, слідчий розробляє власну лінію поведінки і провадження слідства, вибирає тактичні прийоми спілкування, час та місце, технічні засоби тощо. Усе це становить поняття засобів слідчого, його "інструментарію", знарядь праці, які дозволяють зробити його діяльність більш ефективною та легкою, безсумнівно, основою діяльності слідчого, тобто його тактики, є розумова дальність, вміння аналізувати слідчі ситуації, будувати версії та перевіряти їх шляхом оперування доказами. Тому структура слідчої тактики відображає різноманітну діяльність слідчого.

Криміналістична тактика (вчення про прийоми проведення слідчих (розшукових) дій, про організацію досудового слідства, його планування, ефективне використання спеціальних знань і технічних засобів з метою розслідування злочинів та їх запобігання)

В систему криміналістичної тактики входять:

¹ «Судова трасологія (фр. la trace- слід, греч. logos - учение) - розділ криміналістичної техніки, що представляє собою систему наукових положень, а також розроблених технічних засобів та методів виявлення, фіксації і дослідження слідів з метою розкриття злочинів

² Судова балістика — це розділ криміналістичної техніки, яка вивчає ознаки вогнепальної зброї і боєприпасів, закономірності виникнення слідів їх застосування, розробляє засоби і методи збирання й дослідження таких слідів для встановлення певних обставин розслідуваних злочинів, а також рекомендацій щодо запобігання злочинам, пов'язаним із вогнепальною зброєю.

³ Криміналістична габітологія (або габітоскопія) — галузь криміналістичної техніки, що включає систему теоретичних положень про зовнішні ознаки людини та сукупність методів і науково-технічних засобів, які забезпечують збирання, дослідження і використання цих ознак для ототожнення особи.»

⁴ Криміналістична одорологія являє собою систему науково розроблених методів і технічних засобів виявлення, вилучення, зберігання та дослідження запахових слідів з метою наступного їх використання для рішення ідентифікаційних завдань у кримінальному процесі.

⁵ Криміналістична фоноскопія є науково основою ідентифікацією людини по голосу, що вивчає звукову, особливо мовну, інформацію, з використанням (магнітофона, відеоманітофона, диктофона, магнітна стрічка)

- 1) вчення про криміналістичну версію та планування розслідування;
- 2) концепція слідчої ситуації, тактичного рішення і тактичного ризику;
- 3) система тактичних прийомів проведення слідчих і судових дій (тактичні комбінації);
- 4) принципи взаємодії суб'єктів доказування та ін.

Криміналістична тактика пропонує найбільш доцільні та ефективні прийоми проведення слідчого огляду, обшуку, виїмки, пред'явлення для впізнання, допиту, слідчого експерименту та інших слідчих (судових) дій, вибір моменту їх проведення, послідовність виконання, творчий підхід в конкретній ситуації, обрання напряму розслідування та лінії поведінки.

4. Криміналістична методика (*методика розслідування окремих видів злочинів - це система наукових положень і рекомендацій, що базуються на них, щодо розслідування і запобігання убивств, розбоїв і грабежів, крадіжок та інших видів злочинів*)

Зміст криміналістичної методики становлять:

1. Загальні положення (криміналістична класифікація злочинів, криміналістична характеристика злочинів, криміналістичне вчення про розкриття злочинів, проблеми взаємодії під час розслідування та ін.).

2. Окремі криміналістичні методики (методики розслідування крадіжок, грабежів, розбоїв, убивств, зґвалтувань, вимагань тощо).

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що усі розглянуті розділи є нерозривними. Так, загальні положення теорії криміналістики є основою для наступних трьох розділів, а тактичні прийоми і рекомендації дозволяють найбільш ефективно використовувати криміналістичну техніку.

Усі розділи криміналістики взаємопов'язані. За допомогою засобів криміналістичної техніки можна лише знайти й дослідити джерела інформації. Проте це не дасть рекомендацій, як і в якій послідовності, за допомогою яких прийомів збирати й використовувати джерела інформації у розкритті та розслідуванні злочинів. Це завдання розв'язує криміналістична тактика. Розроблені нею прийоми й рекомендації є організаційною основою проведення певних слідчих (розшукових) дій, вибору тактики поведінки слідчого в ситуації, що склалася, для забезпечення швидкого розкриття та розслідування злочинів. Наприклад, знайдений слід пальця несе лише частину інформації, прийоми використання якої в доказуванні розробляє криміналістична тактика. Можна прослідити процедуру використання сліду пальця руки, яка складається з таких прийомів:

- дослідження сліду та встановлення його придатності для використання в картотеці ідентифікації;
- перевірка за допомогою картотеки слідів пальців рук з місць нерозкритих злочинів;
- перевірка за картотекою осіб, які перебувають під адміністративним наглядом і на місцевому оперативному обліку;
- призначення дактилоскопічної експертизи для ідентифікації особи за слідами пальців руки чи долоні.

Ця послідовність дій є конкретними тактичними рекомендаціями для

діяльності слідчого щоразу, коли знайдений відбиток пальця є джерелом доказів.

Отже, криміналістична методика є практичною реалізацією в діяльності органів дізнання, досудового слідства засобів криміналістичної техніки разом з прийомами та рекомендаціями криміналістичної тактики для розкриття, розслідування та попередження злочинів.

Структурно методика розслідування окремих злочинів складається з таких елементів:

- загальних положень методики розслідування окремих видів злочинів;
- криміналістичної характеристики;
- учення про розкриття злочинів «за гарячими слідами»;
- учення про форми використання сил і засобів громадських організацій у розслідуванні та попередженні злочинів.

Зазначені елементи становлять загальні положення (принципи), які є основою побудови окремих методів розслідування.

Методика розслідування, як інтелектуальна діяльність слідчого, передбачає оцінювання зібраної доказової інформації і прийняття процесуальних та непроцесуальних рішень на основі кримінально-процесуальних, техніко-криміналістичних і тактичних знань. Правильність і обґрунтованість обраного рішення залежать від кількості і якості зібраної інформації, професійних знань і досвіду слідчого. Тому, важливим етапом у сучасній методиці розслідування злочинів є створення банків криміналістичних знань і доказової інформації, використання машинних засобів збирання, обробки, зберігання та видавання інформації користувачеві.

4. Загальні і окремі задачі криміналістики.

Завдання криміналістики визначаються її соціальною функцією – сприяти своїми прийомами, методами і засобами боротьбі зі злочинністю.

Завдання криміналістики поділяються на загальні та окремі (спеціальні). Загальні завдання формулюються виходячи з положень Конституції та законів України, указів Президента України, постанов Уряду України. Вони є основою для визначення окремих (спеціальних) завдань для кожної юридичної науки, у тому числі криміналістики.

До загальних завдань можна віднести:

- забезпечення швидкого і повного розкриття злочинів;
- викриття винних та забезпечення правильного застосування Закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і кожен невинний не був покараний;
- запобігання та припинення усіх кримінально караних посягань.

Необхідно зазначити, що боротьба зі злочинністю – це головне завдання усіх наук кримінального циклу. Загальна мета криміналістики – це сприяння боротьбі зі злочинністю своїми специфічними силами та засобами.

Із загальної мети криміналістики випливають її спеціальні завдання, які притаманні лише для даної науки, що відображають її специфіку.

Окремі (спеціальні) завдання характеризують окрему юридичну науку, вони є орієнтиром і програмою її розвитку та вдосконалення. До окремих завдань криміналістики належать:

- вивчення об'єктивних закономірностей дійсності, на яких ґрунтуються механізми вчинення злочину та виникнення джерел доказової інформації, які є складовими предмета криміналістики; розвиток теоретичних засад для розробки нових методів і створення технічних засобів судового дослідження та попередження злочинів;
- розробка нових і вдосконалення існуючих техніко-криміналістичних засобів, тактичних прийомів, методичних рекомендацій щодо збирання, дослідження, оцінювання та використання доказів;
- розробка заходів для припинення вже розпочатого злочину і попередження того, що готується;
- розробка слідчих та експертних методів і прийомів виявлення причин злочинності, визначення на їх основі основних напрямів криміналістичної діяльності;
- розробка та вдосконалення організаційних, тактичних і методичних засад досудового та судового слідства;
- активне вивчення й узагальнення слідчої та судової практики, а також розробка автоматизованих інформаційних баз знань для забезпечення прийняття рішень під час розслідування та попередження злочинів.

Окремі завдання криміналістики є динамічними; вони змінюються залежно від соціальних змін у суспільстві. Ці завдання призначені для потреб практики боротьби зі злочинністю, зміцнення законності та правопорядку. Конкретні завдання визначаються за певними напрямками боротьби зі злочинністю.

Наприклад, посилення боротьби з організованою злочинністю актуалізувало питання про розробку нових технічних засобів, удосконалення кримінального та кримінального процесуального законодавства, зокрема, використання як самостійних доказів оперативних матеріалів відео- та аудіозапису. Тому, постали такі конкретні сучасні завдання криміналістики, як розробка спеціальних засобів відео- та аудіозапису, нових ідентифікаційних методик ототожнення джерел звукової інформації тощо.

Боротьба з організованою злочинністю, рекетом, охорона особистих і майнових прав громадян, в сучасних умовах, окреслили окреме завдання — дослідження методів і технічних засобів експлуатації вибухонебезпечних об'єктів, які дедалі частіше використовують організовані злочинні структури. Сучасний стан боротьби зі злочинністю потребує використання нових, нетрадиційних джерел доказової інформації про сліди запаху, звуку, дослідження відбитків на молекулярному й атомарному рівнях. Усе це висуває нові окремі завдання перед криміналістикою, яка, використовуючи останні досягнення природничих і технічних наук, пристосовує ці досягнення

для розв'язання окремих завдань, упроваджує їх у криміналістичну практику.

5. Зв'язок криміналістики з іншими науками юридичного циклу

Юридична суть криміналістики зумовлена її загальними й окремими завданнями, предметом дослідження, особливостями засобів і методів розкриття злочинів, чіткою відповідністю її наукових рекомендацій конституційним вимогам, нормам закону і тісним зв'язкам з науками кримінально-правового циклу.

Згідно з прийнятою в наукознавстві класифікацією, конкретні юридичні науки поділяють на галузеві, міжгалузеві та спеціальні. До останніх належать кримінальна статистика, криміналістика, кримінологія та деякі інші галузі знань. Сутність криміналістики, як юридичної науки, зумовлена історичним фактом її виникнення — відгалуженням від кримінально-процесуального права, розвитком і формуванням її предмета як самостійної галузі. Тепер вона має окремий предмет дослідження, власну методологію. Проте криміналістика тісно пов'язана з правовими та спеціальними юридичними науками. Юридична сутність криміналістики зумовлена такими положеннями:

- предмет, об'єкти пізнання, засоби й методи, які розробляє криміналістика, перебувають у сфері правових знань;
- службова функція та завдання, які розв'язує криміналістика, належать до сфери діяльності правоохоронних органів, до правових процесів розслідування, судового розгляду та покарання;
- рекомендації, які розроблює криміналістика для практики, базуються на законі й повністю додержуються букви закону; вони зумовлені потребами практики — зміцненням законності, посиленням боротьби зі злочинністю;
- криміналістика пов'язана з багатьма природничими науками, але ці зв'язки спрямовані переважно на створення науково-технічних засобів і методів роботи з доказами. Основним живильним джерелом криміналістики є право, тобто правові науки, слідча та судова практика.

Криміналістична інформація стосовно події, що розслідується, відображається в різноманітних джерелах матеріального середовища. У відповідний спосіб матеріалізована, ця інформація може використовуватися в різних галузях права, насамперед кримінального, де вона набирає форми доказів або інформації, що має орієнтовний характер. У кримінальному процесуальному праві криміналістична інформація використовується для прийняття тактичних рішень. Отже, криміналістика тісно пов'язана з кримінальним і кримінальним процесуальним, цивільним і адміністративним правом, теорією оперативно-розшукової діяльності.

Криміналістика розробляє методи й засоби виявлення інформації з матеріальних та ідеальних джерел. Для цього застосовуються знання з природознавчих і технічних наук — фізики, хімії, біології, анатомії, фізіології, психології, судової медицини та інші.

Зародилася криміналістика в надрах кримінального процесу, тому на

всьому шляху її розвитку простежується безпосередній зв'язок з кримінальним процесуальним правом. Процесуальний закон є формою реалізації криміналістичної техніки і тактики в методиці розслідування конкретних видів злочинів. Тому, збирають і досліджують докази тільки згідно з КПК. Криміналістика, у свою чергу, також впливає на кримінальний процес. Розроблені нею тактичні прийоми одержання інформації (наприклад, слідчий експеримент) часто стають основою для створення нових процесуальних норм.

Зв'язок криміналістики з кримінологією полягає в тому, що їх спільним завданням є профілактика злочинів. Дані кримінології використовують для криміналістичної характеристики злочинів, а прийоми збирання профілактичної інформації застосовують у кримінології.

Криміналістика тісно пов'язана також з оперативно-розшуковою діяльністю. Цей зв'язок виражений, насамперед, у прийомах, що використовуються, засобах виявлення та збирання джерел доказової інформації, виявлення ознак злочину. Проте, оперативно-розшукова діяльність вирізняється мобільністю, негласністю застосування технічних засобів і тактичних прийомів, унаслідок чого збирають тільки орієнтовну інформацію, а не доказову. Для того щоб орієнтовна інформація набула статусу доказової, її потрібно доказати процесуальними засобами. Під час проведення слідчих, негласних слідчих (розшукових) дій застосовують багато оперативних технічних засобів.

Криміналістика безпосередньо пов'язана з іншими юридичними науками, зокрема адміністративним правом, цивільним процесом, кримінально-виконавчим правом та судовою статистикою. До того ж вона тісно пов'язана з багатьма природничими та суспільними науками, які не є правовими. Серед природничих наук живильним середовищем для криміналістики є насамперед фізика, хімія, біологія, кібернетика та інформатика, на результатах яких базується багато технічних, фізичних, хімічних та біологічних засобів і методик дослідження речових доказів.

Судова медицина, судова психіатрія, психологія, етика, логіка та наукова організація праці також пов'язані з криміналістикою, бо їх теоретичні засади та наукові положення використовуються криміналістикою для розробки тактичних прийомів, створення засобів і методів збирання, дослідження та використання доказової інформації під час розслідування злочинів.

Криміналістика та природничі науки. Дані природничих і технічних наук використовуються безпосередньо для розкриття та попередження злочинів. Наприклад, для розв'язання спеціальних криміналістичних завдань застосовують фотографічну, мікроскопічну, рентгеноскопічну та інші види техніки (без будь-яких переробок або зі спеціальними переробками та зміною методики її використання). Так, стереоскопічний мікроскоп МБС застосовують без змін або зі спеціальними конструктивними змінами для збільшення глибини різкості під час дослідження трасологічних і біологічних об'єктів. Для виконання стереозйомки штрихів, що перетинаються, за

допомогою мікроскопа використовують найпростіше спеціальне устаткування — столик, що коливається.

На основі фізико-хімічних закономірностей кольорових матеріалів було розроблено новий метод розпізнавання кольору за допомогою фотографування безпосередньо на кольоровий фотопапір, завдяки чому стало можливим розрізнення невидимих відтінків кольорового чорнила в разі здійснення дописувань і виправлень у документах.

Виходячи з хімічної закономірності утворення кольорових сполук потожирової речовини сліду пальця з розчином нінгідрину, було зроблено припущення, що існують інші хімічні речовини, які вступають у хімічну реакцію з речовиною сліду. Таку речовину знайшли криміналісти. Нею виявився марганцевокислий калій (перманганат калію). У разі нанесення його розчину на об'єкт потожирова речовина невидимого сліду фарбується і слід стає видимий. Таким чином, криміналісти на основі пізнання хімічних закономірностей розробили новий спосіб виявлення невидимих слідів пальців рук на різних матеріалах.

Окремі біологічні методи дослідження об'єктів тваринного та рослинного походження були вдосконалені криміналістами й трансформовані у криміналістичні методики (наприклад, установлення групової належності за допомогою спорово-пилкового аналізу).

Криміналістика впливає й на фундаментальні науки. Так, метод криміналістичної ідентифікації застосовують багато природничих наук як загальний метод пізнання, а криміналістичні методики встановлення підроблених грошей та інших паперів лежать в основі створення технічних детекторів для виявлення підроблених купюр і монет.

Криміналістика і судова медицина мають давні та міцні зв'язки. Судово-медичні знання використовували у розкритті злочинів значно раніше, ніж виникла криміналістика. Тому окремі медичні прийоми виявлення слідів злочину на тілі людини були запозичені криміналістикою і, навпаки, багато криміналістичних прийомів і технічних засобів успішно використовують у судовій медицині.

Криміналістика і судова психіатрія. Судова психіатрія, як і судова медицина, сформувалась окремо від криміналістики й залишається самостійною внаслідок чіткого розмежування їх предметів дослідження. Судова психіатрія досліджує психіку людини, її поведінку в разі розладу психічної діяльності. Психічний стан злочинця безпосередньо пов'язаний із призначенням йому міри покарання і взагалі притягненням до кримінальної відповідальності.

Криміналістика і судова психологія. Дані психології широко використовують у криміналістичній тактиці й методиці розслідування окремих видів злочинів, а також для формування спеціальних методик, зокрема, теорії спілкування на досудовому слідстві, вивчення звичок злочинця, методів розпізнавання інсценування та класифікації способів вчинення злочинів, визначення емоційного стану допитуваного тощо.

Криміналістика, логіка й етика. Криміналістика широко й творчо

запозичує положення формальної та діалектичної логіки, особливо такі прийоми мислення, як аналіз і синтез, індукцію та дедукцію, гіпотезу, аналогію, узагальнення, абстрагування. Логічні закони та прийоми мислення належать до методологічних основ криміналістики. На основі їх застосування було розроблено "логіку слідства", вчення про криміналістичну версію, логіку доказування у кримінальному судочинстві.

Глибоке проникнення психологи та логіки у криміналістику стало передумовою для розробки програм і алгоритмів розслідування конкретних видів злочинів, створення автоматизованих систем пошуку інформації й забезпечення інформацією процесу прийняття процесуальних рішень слідчим і судом. Експертні системи підтримки прийняття рішень сприяють автоматизації обробки інформації, класифікації зібраних доказів, дають змогу автоматично групувати їх і будувати порівняльні ряди кількісних показників і їх взаємозв'язків.

Тактичні прийоми неможливо розробляти без урахування етичних правил спілкування й поведінки в суспільстві. Тактичні прийоми роботи з об'єктами живої та неживої природи істотно різняться. Не всі прийоми з тих, які застосовують для дослідження неорганічного об'єкта, прийнятні для роботи з об'єктами живої природи, особливо людьми.

Крім того, криміналістика пов'язана з **науковою організацією праці**, бо діяльність слідчого, судді, прокурора підпорядковується загальним закономірностям наукової організації праці, її автоматизації. Наукова організація праці широко застосовується для планування навантажень фахівців і розслідування конкретних злочинів.